

ZAMEJSKA NAREČJA V SLOVENSLEM LINGVISTIČNEM ATLASU

Zbiranje gradiva za *Slovenski lingvistični atlas (SLA)*, temeljno delo sodobne slovenske dialektologije in geolingvistike, poteka z metodo terenske ankete v vnaprej predvidenih krajih. Že v osnutku, ki ga je leta 1934 napisal Fran Ramovš, je mreža raziskovalnih točk segala tudi v zamejstvo. Načrt se je začel ureničevati takoj po drugi svetovni vojni na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša (Kenda-Jež 2000: 196). *SLA* je tako najstarejši projekt inštituta, njegov namen pa je prikazati stanje in razširjenost pomembnejših jezikovnih pojavov na celotnem slovenskem jezikovnem območju, tudi v zamejskih narečjih in govorih. Raziskave na robovih tega območja so iz različnih razlogov – zaradi poveljnih razmer, zaprtih mej, marsikdaj tudi pritiskov večinskega prebivalstva oz. nenaklonjenosti lokalnih oblasti in ustanov – potekale drugače kot v osrednjem delu Slovenije. Zaradi administrativnih ovir so se začele skoraj poldrugo desetletje pozneje, v šestdesetih letih prejšnjega stoletja – v obdobju, ko je bila vprašalnica preizkušena in dopolnjena, srečanja pa je bilo že mogoče tudi posneti, tako da takratni zapisi Ivana Grafenauerja, Tineta Logarja in Jakoba Riglerja iz Koroške, Beneške Slovenije in Rezije večinoma spadajo med najbolj kakovostne – ter se intenzivneje nadaljevale šele v osemdesetih letih prejšnjega in konec prvega desetletja tega stoletja. Gradivo tako odslukuje vsaj tri različna jezikovna stanja in razmere.

Danes je v *SLA* zajetih 413 krajevnih govorov, od tega 337 v Sloveniji, 28 v Italiji, 39 v Avstriji, dva na Madžarskem in sedem na Hrvaškem.¹ Gradivska zbirka, ki je shranjena v Dialektološki sekciji Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU v Ljubljani, trenutno obsega okrog 720 zapisov krajevnih govorov, v zadnjih letih pa je bila dopolnjena še z zapisi 45 doslej neraziskanih krajevnih govorov (Škofic 2011: 13). Prvi zvezek atlasa (*SLA I*),² ki vsebuje odgovore na vprašanja iz pomenskega polja »človek« (poimenovanja delov človeškega telesa, bolezni ter članov ožje in širše družine), je izšel leta 2011 in je pomembna priča jezikovne raznolikosti in narečne pestrosti, saj je na 142 komentiranih jezikovnih kartah zbranih okrog 2.200 različnih narečnih leksemov.³ Veliko zanimanje za atlas se je pokazalo zlasti pri zamejskih Slovencih (Slovincih v Avstriji, Italiji, na Hrvaškem in Madžarskem), saj slovenska narečja v zamejstvu izginjajo hitreje kot v matični domovini, tovrstna publikacija pa lahko pripomore k ohranjanju jezika in identitete zamejskih Slovencev.

Slovenski jezik meji na pet jezikov: italijanskega, furlanskega, nemškega, madžarskega in hrvaškega. Prav tako se slovenska narečja govorijo zunaj matične domovine: v severnem delu Italije (ziljsko, rezijansko, tersko, nadiško narečje ter kraško, notranjsko in istrsko narečje), južnem delu Avstrije (ziljsko, rožansko, obirsko in podjunsko koroško narečje), jugozahodnem delu Madžarske (porabski govori prekmurskega narečja) in v nekaterih predelih Hrvaške ob meji s Slovenijo.

T. i. obmejna narečja ali narečja v stiku z neslovanskimi jeziki ali hrvaščino ter slovenska narečja v zamejstvu (v Italiji, Avstriji, na Madžarskem in Hrvaškem) so se tudi v raziskavah za *SLA* izkazala kot del narečnega kontinuuma na obeh straneh meje. Govorci zunaj meja RS svoje narečje večinoma označujejo kot »po domače«, saj je njihova materinščina narečna slovenščina, knjižne slovenščine (»po slovensko«) pa se učijo v šoli in jo uporabljajo v radijskih in televizijskih oddajah ter časopisih, ki so deloma pisani tudi v narečju (npr. *Novi Matajur* v Čedadu, *Naš glas* v Reziji in *Porabje* v Monoštru). Naš prikaz temelji na izkušnjah s terenskimi raziskavami v letih 2007–2013, torej iz zadnjega obdobja dopolnilnega zbiranja gradiva za atlas, zato se nanaša na razmere na tistih območjih, ki so bila do zdaj dialektološko najmanj raziskana.

Nadiška dolina ima vrsto društev, ki se ukvarjajo s slovenskim jezikom in kulturo. V Terski dolini je stanje slovenskega jezika najbolj kritično, ker je to območje najbolj izpostavljeno romanizaciji. Vzrok za takšno stanje so tudi slaba naseljenost in ekonomski dejavniki. V Reziji je stanje drugačno. Rezijani so znani kot samozavestni ljudje in so zaradi tega ohranili veliko svojega ljudskega izročila, jezika, glasbe in plesa. Danila Zuljan Kumar opozarja, da gre danes v Benečiji predvsem za neskladje med jezikovno in nacionalno zavestjo; da imamo na eni strani ljudi, ki govorijo slovensko narečje in morda niti ne znajo dobro italijansko, pa trdijo, da so Italijani in da nimajo s Slovenci prav nobenega opravka, na drugi strani pa imamo ljudi, ki ne obvladajo več slovenskega narečja, pa se vendarle imajo za Slovence. Tako stanje je vsaj delno tudi rezultat uvajanja slovenščine v šolo. Pomen dvojezične šole v Špetru ni toliko v tem, koliko slovenščine se otroci v šoli uspejo naučiti, pač pa v tem, da je šola že sama po sebi spodbuda za vrnitev slovenščine na domove, v družinsko komunikacijo. To je osnova, na kateri potem lahko gradijo. Za Beneško Slovenijo je še značilno postavljanje narečja in knjižnega jezika v antitezo, postavljanje alternativne izbire med tem ali onim, češ da eno izključuje drugo, čeprav vemo, da jezik lahko polno živi le ob razvijanju vseh svojih pojavnih oblik; tudi narečje in knjižni jezik se ne izključujeta, ampak dopolnjujeta.

Podjunsko narečje, ki je najvzhodnejše koroško narečje, hkrati pa njegovi govori tvorijo severni rob slovenskega etničnega prostora, je z ohranjenima nosnikoma *q* (*pr*□: *dəm* 'predem') in *q* (*r*□: *ča* 'ročaj') eno najbolj arhaičnih. V okviru projekta *SLA* so zadnje terenske raziskave na tem območju potekale maja 2013 v krajih Grebinj/Griffen (točka *SLA* 034) in Spodnje Krčanje/Untergreutschach, na podlagi katerih lahko opišemo trenutno jezikovno situacijo na območju najsevernejših podjunskih govo-

1 Slovenski jezik je sicer zastopan še v dveh mednarodnih geolingvističnih projektih, in sicer v *Slovenskem lingvističnem atlasu (OLA)*, kjer je slovenski jezik med 835 raziskovalnimi točkami zajet s 25 krajevnimi govori, med katerimi je sedem zamejskih, in v *Evropskem lingvističnem atlasu (ALE)*, kjer je med 2.631 raziskovalnimi točkami tudi devet slovenskih krajevnih govorov, med njimi dva zamejska.

2 *SLA I* je uredila Jožica Škofic, besedila pa so prispevali Jožica Škofic, Januška Gostenčnik, Mojca Horvat, Tjaša Jakop, Karmen Kenda-Jež, Petra Kostelec, Vlado Nartnik, Urška Petek, Vera Smole, Matej Šekli in Danila Zuljan Kumar.

3 Leksem = najmanjša enota v pomenskem sistemu nekega jezika (beseda, krajšava ali besedna zveza).

rov. Mojca Horvat ugotavlja, da je slovenščina v kraju Grebinj prisotna le v sledeh: na turistični tabli ob Grajskem griču/Schloßberg, napisih na nekaterih gostilnah (Mochoristch, počivališče v Grebinju), časopisu *Nedelja* v grebinjski cerkvi – v vseh primerih gre za knjižno slovenščino, medtem ko se slovensko podjunsko narečje, kot kaže, v kraju ne govori več. Več govorcev slovenskega podjunskega narečja je mogoče najti v višje ležečih zaselkih občine Grebinj, tj. v kraju Spodnje Krčanje/Untergreutschach, ki spada v faro Kneža/Grafenbach, ter v kraju Kloštrske Gore/Klosterberg. Po navedbah slovenskih narečnih govorcev je bil govor v Grebinju enak govoru v Spodnjih Krčanjah. Podjunsko narečje v teh krajih na levem bregu Drave govorijo le še posamezne družine, tako starejša kot srednja generacija.

Med zadnjimi so po vprašalnici za SLA nastali zapisi krajevnih govorov na južnem robu slovenskega jezikovnega prostora; kot kontrolne točke so od leta 2010 v dogovoru s hrvaškimi dialektologi v *Slovenski lingvistični atlas* zajeti tudi krajevni govori na Hrvaškem, in sicer Banfi (točka SLA 407), Hum na Sutli (točka SLA 408), Dubravica (točka SLA 409), Čabar (točka SLA 410), Ravnice (točka SLA 411), Ravna Gora (točka SLA 412) in Brest (točka SLA 413). Te točke so bile izbrane zlasti na podlagi kajkavistične literature, ki za nekatere govore medžimurskega, obotelskega, gorskokotarskega in istrskega narečja na več mestih poudarja različne slovenske razvoje, skupne slovenske in kajkavske pojave ali vsaj vpliv sosednjih slovenskih narečij na te obmejne, v mnogočem tudi prehodne in mešane govore. Večino teh krajevnih govorov so skupaj zapisali slovenski in hrvaški dialektologi in s tem omogočili primerjavo med slovenskimi in t. i. kajkavskimi govori oz. njihovimi razvoji in današnjim stanjem, saj je znano, da se (tudi) na tem območju politične meje ne ujemajo z jezikovnimi ali narečnimi (Škofic 2011: 22).

Matej Šekli (2013: 42) meni, da je točke SLA na ozemlju Republike Hrvaške treba genetolingvistično razumeti kot del diastema slovenskega jezika, in sicer govor kraja Banfi (blizu Štrigove) kot del prleškega narečja, govor kraja Hum na Sutli kot del srednještajerskega narečja, govor kraja Dubravica (južno od Kumrovca) kot del kozjanskega govora kozjansko-bizeljskega narečja, govor krajev Čabar in Ravnice kot zahodna govora kostelskega narečja, govor kraja Ravna Gora kot vzhodni govor kostelskega narečja in govor kraja Brest (blizu Sluma) kot del šavrinskega podnarečja istrskega narečja. Tudi Anita Celinić (2006: 117–123) piše, da imata vokalizem in naglas dveh obmejnih hrvaških kajkavskih govorov (Huma na Sutli in Kumrovca) določene značilno slovenske, štajerske lastnosti.

Tjaša Jakop poroča o prijetni izkušnji pri zbiranju gradiva s terena za govor kraja Hum na Sutli, še zlasti, ker je bila poleg starejše pripravljena sodelovati tudi mlajša generacija, ki narečja ne obvlada nič slabše. Govor kaže značilnosti srednještajerskega narečja na slovenski strani (npr. govor kraja Rogatec). Humski govor je leta 2007 hrvaško Ministrstvo za kulturo razglasilo za *nematerialno* kulturno dediščino Hrvaške, in sicer kot enega najbolj zanimivih, kompleksnih in arhaičnih kajkavskih govorov. Govorci imajo ta govor za svoj domači – v nasprotju s knjižno hrvaščino, npr. »to je 'ba:š 'tü:, po 'na:še, 've²š, ... na 'za:gorski po 've:dano ... 'za:gorski, 'ba:š 'xu:mski«. V Humu na Sutli se je rodil tudi Božidar Bagola Brezinščak, hrvaški in slovenski književnik, sedanjí župan Huma in predsednik Hrvatskozagorskega književnega društva. V knjigi pesmi *Humske popejke* iz leta 2007 so v predgovoru na kratko opisane značilnosti humskega govora z navodili za branje, osrednji del vsebuje sedemdeset pesmi v humskem narečju, sledi pa jim še obsežen slovar humskega govora.

Januška Gostenčnik opaža, da je v Gorskem Kotarju na Hrvaškem narečje med ljudmi še zelo živo. Seveda je, kot povsod drugje, vpliv knjižnega jezika (v tem primeru hrvaščine) zelo močan, zlasti med mlajšo generacijo. Kulturna in s tem tudi jezikovna dediščina se ohranja z objavami pesmi v narečju, z izdajo narečnih slovarjev in zgodovinskih del tamkajšnjih krajev in okolice, z organizacijo etnološko-muzikoloških delavnic itd. Tamkajšnji prebivalci so zelo ponosni na svoje narečje, zato tudi ni bilo težko najti narečnega govornika, ki bi bil pripravljen povedati kaj »po domače«.

Viri in literatura

CELINIĆ, Anita: Iz fonološke problematike gornjosutlanskih govorov. V: Michaela Koletnik in Vera Smole (ur.), *Diahronija in sinhronija v dialektoloških raziskavah. Maribor: Slavistično društvo*, 2006, 117–123 (Zbirka Zora; 41).

KENDA-JEŽ, Karmen: Dialektološke raziskave na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša. V: *Slovensko jezikoslovje danes in jutri: Slovenski slavistični kongres, Celje, 7.–9. oktober 1999*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 2000, 195–206.

SLA 1 = *Slovenski lingvistični atlas: 1, Človek (telo, bolezni, družina); SLA 1.1: Karte; SLA 1.2: Komentarji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011 (Zbirka Jezikovni atlasi).

ŠEKLI, Matej: Zemljepisnojezikoslovna členitev kajkavščine ter slovensko-kajkavska jezikovna meja. *Slovenski jezik*, 9, 2013, 3–53.

ŠKOFIC, Jožica: Uvod. V: *Slovenski lingvistični atlas: 1, Človek (telo, bolezni, družina); SLA 1.1: Karte*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011, 9–27.